

Almássy kasszájától s Juhász Gyula a megváltozott körülmények között nem volt hajlandó tovább résztvenni a színház vezetésében. Így a direktórium alig öthetes működés után felbomlott és a színház visszasüllyedt ugyanabba a művészi nívtlanságba, amelyben Juhász Gyula igazgatása előtt vergődött, s a munkások színházából Almássy színigazgató rövidesen az ellenforradalmi söpredék színházává züllesztette.

A felsorolt tényekből világosan láthatjuk, hogy milyen lendülettel vetette magát Juhász Gyula Szeged kulturális életébe, harcosan és következetesen küzdött a munkásosztályt szolgáló színházért. A proletárdiktatúra idején tanúsított magatartása világosan rációfol a burzsoá irodalmi kritikának arra az állítására, hogy „teljesen passzív, szenvedésre teremtett lélek, akinek természetes levegője a halk busongás. Nem élt a való világban.“

A dicsőséges 19-es Tanácsköztársaságnak egy szép fejezete a szegedi színházi kísérlet. Rövid élettartalma alatt nem mindent tudott megvalósítani terveiből, de öthetes működésével megmutatta, hogy csak a munkásosztály és a művészet valódi kapcsolatával lehet igazi művészetet, igazi kultúrát teremteni.

Osváth Béla

THURY ZOLTÁN TILTAKOZÁSA GORKIJ 1905-ÖS BEBŐRTÖNZÉSE ELLEN

Az 1904. decemberében, Bakuban kitört sztrájk adta meg a jelt az 1905. évi oroszországi forradalmi megmozdulásokra. A forradalmi vihar az 1905. január 22. (jan. 9.) pétervári eseményekkel kezdődött, mikor Miklós cár a Téli palota előtt megjelent munkások közé lövetett. „Ezen a napon szétlőtték a munkásoknak a carbá vetett hitét. A munkások megértették, hogy csak harccal vívhatják ki jogaikat.“¹ Makszim Gorkijt az 1905. január huszonkettedikei „Véres Vasárnap“ után tartóztatták le Rigában. Gorkij letartóztatásával kapcsolatban Lenin a következőket írja: „Külföldön energikus akció indult a művelt polgári társadalom körében Gorkij érdekében, és sok kiváló német tudós és író irta alá az ő szabadon bocsátásáért a cár elé terjesztett folyamodványt. Most esatlakoztak hozzájuk Ausztria, Franciaország és Olaszország tudósai és írói.“²

A magyar sajtó és különösen a liberális polgári lapok, az év első hónapjában lezajló viharos választások ellenére sokat foglalkoztak az oroszországi forradalmi eseményekkel, sokat foglalkoztak a Gorkij személye körül elterjedt legkülönbözőbb hírekkel és kombinációkkal. Január 30-án megjelent egy hír, hogy Trepov, a cárizmus gyűlöletes hóhérai-nak egyike, Pétervár diktatori teljhatalmú főkormányzója Gorkijt fel akarja akasztatni. Valószínűleg ennek a hírek és az általános európai megmozdulásoknak hatására az „Otthon“ választmányának február elsejei rendkívüli ülése elhatározta, hogy Gorkij érdekében manifesztumot intéz a bécsi orosz nagykövetséghez. A manifesztumot a kör elnöke, *Rákosi Jenő* szövegezte meg. A tiltakozás³ bevezetőjében óvatosan leszögezi: „semmi sem állhat tőlünk távolabb, mint az a szándék, hogy bárcsak hangunk felemelésével is, Oroszország belső ügyeibe kívánjunk avatkozni.“ Majd Gorkij írói érdemeiről ír, és kéri a nagykövetet, hogy tegyen lépéseket a nagy író érdekében.

A hivatalos és szenvtelen hangú tiltakozó irat nyomán a sajtóban cikkek, nyilatkozatok jelentek meg. A *Hét* Marco álnév mögé rejtőzött szerzője (Osváth Kálmán szóbeli közlése szerint *Márkus László*) cinikus hangon kioktatja Gorkijt.⁴ „A hasznos prófétát az jellemzi, hogy akkor cselekszik, mikor cselekednie kell, s ez megóvja őt attól, hogy visszafelé lódítsa azt, amit megelőzőleg előrefelé lódított. Ha pedig valakiben nincs meg az a képesség, hogy a tett pillanatát megérezze, akkor ne legyen próféta, s ha mégis az lesz, akkor viselje a következőkéményeket. Tűrje el, hogy belőle nem dicsőül egy mártír, legfeljebb egy tragikus hős, a tragikus vétség és bukás minden kellékével felszerelve, és tűrje el, hogy úgy bánjanak vele, ahogy ő akart bántani a győzedelmes ellenféllel.“ Nem különbül vélekedik *Kóbor Tamás* sem, ki a *Jövendő*⁵ hasábjain nyilatkozott a fogoly Gorkijról.

¹ A Szovjetunió Kommunista (b) Pártjának története, Szikra 1950. 72. l.

² Lenin: Az irodalomról. Szikra, 1949. 95. l.

³ Egyetértés, 1905. február 2.

⁴ A Hét, 1905. február 5. 95. l.

⁵ Jövendő, 1905. február 12.

A polgári sajtónak azonban nemcsak ilyen cinikus, megnemértő, a féltékenység oltáta megnyilatkozásait ismerjük, hanem találhatunk olyan hangokat is, melyek egyúttéreznek a nagy íróval és róla mint következetes forradalmárról emlékeznek meg. Az ilyen megnyilatkozások között kiemelkedő helyet foglal el Thury Zoltán élnéven írt írása.

Thury Zoltán harcos író és újságíró volt. Elbeszélései nagy részében a századvég Magyarországnak legegétőbb problémáit tárja fel. Elbeszélései egy részének — jelentősebb novelláinak hőse: a dolgozó ember. Thury reálisan ábrázolta a munkások és a parasztok mindennapi életét. Felfigyelt a proletáriátus szervezkedésére, több novellájában a sztrájkot eleveníti meg éles meglátással. Ábrázolta azokat a problémákat, melyeket a kapitalizmus megjelenése okozott a még feudális viszonyok között élő parasztság életében. Novelláiban azonban hangot ad reménytelenségének is, melyet a magyar polgári fejlődés ellentmondásai keltettek benne. Ezeknek a novelláknak főhősei a „felesleges emberek“, kik nem találják meg helyüket a társadalomban, kiket a társadalom kérlelhetetlenül elsodor útjából.⁶

Thury Zoltán új hang a századvég irodalmában, írásainak témája, stílusának tömör egyszerűsége az újdonság erejével hatnak. Thury egyik Zolához intézett publicisztikai írásában⁷ a realista írók táborához tartozónak vallotta magát, azokhoz, kik számára „a rút — rút, a nyomorúság — nyomorúság, a bűn — bűn... Szóval mindennek megvan a maga neve.“

Ezért különösen érdekes Thurnak Gorkijról írt „Falusi Levele“, melyben nagy szeretettel és megértéssel ír a világirodalom o hatalmas lángelméjéről. Mint a cikk elején olvasható gorkiji témafelsorolásból is kiviláglik, jól ismerte Gorkij akkor Magyarországon hozzáférhető írásait, és Gorkijt magához közelállónak érezte. Ellentétben *A Hét* és más polgári körök megnyilatkozásaival, Thury nem lát ellentmondást Gorkij korábbi írói tevékenysége és a forradalmi megmozdulásban való tevékeny részvétele között. Sőt éppen a külföldi és hazai tiltakozók magatartásában lát következetlenséget, kik addig, míg a munkások és diákok ezreit ölték halomra, nem emelték fel szavukat, és most is csak Gorkij személyére torjék ki tiltakozásuk. Thury állást foglal a kezdődő orosz forradalmi megmozdulások mellett, és — mint már Lev Tolsztoj-jal és az oroszországi viszonyokkal foglalkozó cikkeiben is megtette — eltéli a cári rendszer szörnyűségeit. Írónikusan nyilatkozik a tiltakozást aláíró Rákosi Jenő kis „irodalmacskájáról“, az úgynevezett „intelligencia“ alacsony irodalmi ízléséről.

Thury Zoltánnak ez az eddig — a többi publicisztikai írásaival együtt — ismeretlen írása *A Nap* című napilap 1905. február 4. számában látott napvilágot. Thury ebben az időben az újság belső munkatársa volt. A cikket a már korábban használt *Idősb. Fazekas Mihály gazdálkodó* élnéven írta, a szokott levélformában. Említésre méltó, hogy néhány nappal *A Nap* közleménye után, mely szerint Oroszországban megtiltották, hogy Gorkijnak még az arcképét is közöljék, 1905. február 28-án megjelent a lap tárcarovatában Gorkij „*A szabadító*“ című novellája. („Az orosz irodalom magyar bibliográfiája“ a novellának csak más „A Dankó szíve“ című, későbbi, 1906-os megjelenéséről tud.)

Falusi levél.

A tél pihenőt ad. Az én vén házam körül messze csend van, s azt se hallom, csak látom, hogy egymáshoz hajolva susognak a nyárfák. A falu messze a hátam mögött van, hegy alatt. Vagy tán már nincs is ott. Nem tudom. Hetekig ki sem mozdulok a szobámból, amibeu még akkor is lobog, pattog a tűz, ha künn nincs hideg. Így szép a tél. Olvasok, tanulok, gondolkozom.

A boltosom az utolsó könyvkiadományhoz hozzápakolt pár Gorkijt is. Különös világot sejtettem meg belőlük, mert hogy ismerném és érteném is, arról szó sincs. Filozófusok az útszélén, vén péklegény, aki a sütökemence száján kiáradó friss kenyérszagban az istóriákon sír, naív könnyei belefolynak a tésztaiba; munkásnép a kikötőben, élesesű és tunya, bölcs és ostoba egyszerre... Látom, hogy valami rendkívüli fajzat s rendkívüli az író is, aki szélesen, nagy vonásokban, olykor meg a haszontalanságig pepecselve képet fest róla. Egy a népből kiemelkedett író, aki megmaradt a népből. Pedig hát most már van pénze, lehetne úr is. Írhatna a bárókról. Azonban talán az a titka annak, hogy konzekvens, hogy az a nép jobban kell, hogy érdekeje az író, mint a mienk. Mélyebben jár az esze. Keveset beszélget, sokat gondolkozik. Nálunk

⁶ Thury novelláiban felmerülő „felesleges emberek“ ábrázolásának problémájára később szeretnék visszatérni.

⁷ Budapesti Napló, 1896. január 9.

többet locsognak az emberek, s nem érnek rá arra, hogy az okok mélyén kutassanak. S ennyiben talán a nép felelős azért, hogy nem érdeklődnek iránta fróink.

Ha veszedelem volna a meggondolatlan szóban, verés, tömlőc, Szibéria, talán befelé kezdene élni s értékesebb anyaggá válnék a mi népünk is. Szóval: a nemzet etikai értékét emeli az elnyomatás. Innen, az én eidugott fészkeimből, azt hiszem, hogy például az angol munkás sokkal kevésbé intelligens, könnyebb fajsúllyal lemérhető tömeg, mint az orosz. Az szabad, ennek pedig nemrégiben adott föl rengeteg kérdéseket a töprengésre a sok sortűz és kozákattak.

Azonban nem erről van szó. Gorkijt elfogták, s azt mondják az ujságok, hogy veszedelemben van az élete is. Volt, a veszedelem most már egyelőre elmúlt. Míg azonban azt hittük, hogy fölakasztják, agyonlövik, vagy amit még rettenetesebbnek képzeltek el, úgy háznak vele, mint a többi munkásvezérrel. Ronggyá verik a hátán a bőrt, letépi róla a húst a kancsuka.

Nem láttam volna semmi képtelenséget abban, hogy ez a sors vár reá. Akik nem sokat teketóriáztak, amikor ezreket öltek meg a népből, azok nem igen ceremóniáznak majd Gorkijjal se. A rendőr meg a katona esze nincs berendezkedve arra, hogy a szellemi kiválóságokat ünnepelje. Gorkij rab, van neki valami numerusa is a törzskönyvben, s fölakasztják vagy halálra verik, mint a többi. A sok ezer áldozat között bizonyára akadt olyan értékes ember, mint ő — és ezzel se törődött senki. Sőt a külföld se törődött velük. Annak is a már meglelt nagyságra van szüksége, hogy akcióba lépjen. Ahhoz, hogy a diákok, munkást, amely tömegekből pedig talán az emberiség kincsei válnának ki, ezerszámra ölik, senki se szólt semmit. Gorkijért szót emelni azonban már a nagysághoz való bizonyos rokonságot jelent. Tehát szerkesztik világszerte az írásokat a Gorkij érdekében. A hasznátalan írka-firkát.

Mert hát törődik-e azzal Oroszország, hogy mit mond a dolgaihoz a külföld? Dehogy. Ha törödnék vele, régen más lenne már benne a kormányforma. Régen beszüntette volna például a világ legnagyobb hitványságát, a közigazgatási úton való deportációt. Oroszországnak mindegy az, hogy a tisztelt külföld milyen véleményrel van feléle. Amit otthon csinál, az az ő belügye. Senkinek semmi köze hozzá. S bosszantja az, ami a külföldről arra emlékezteti, hogy a világ átlát a határain s elítéli brutalitását. Ezért — azt hiszem — még valami jó szolgálatot se tesziünk Gorkijnak, ha követelődünk az érdekében. Földézzük, illetőleg földézik vele szemben az író urak — a dac mérgét. Csak azért is agyonlövik. — Mit szemtelenkedik bele a külföld az orosz hatóságok privát ügyeibe . . .

Azonban egy kis keserű humor is van abban, hogy beállottak a kérelmezők sorába a magyar írók is. Az az irodalom, amelyben — Gorkijjal ellentétben — töke a léhaság, s teher a komoly gondolkodás. Önök értik meg a mi emberünket, önök? — kérdezhetné Trepov generális, ha valami halovány fogalma volna arról, hogy e világön magyar író is létezik. — Hát ki az önök között, aki ennek az embernek a lelki vonaglását, töprengő mély gondolkodását hordozza magában? Hol az a magyar író, akit azért vesz körül rajongással a közönsége, mert világot gyűjt a tömeg pszichológiájában. S hol a publikumuk, amely megértené egy ilyen egyéniséget? Az önök kis irodalmacskája, a magasabb cél nélküli kis mese-mondás, az olcsó viccelés, a felületes, zavaros, kapkodó bölcselkedés. A snoidig bellesztrika protegálja Gorkijt? Ugyan, ugyan . . . S miért nem söpörnek a maguk háza előtt? Mert igaz ugyan, hogy önöknél nem fonyegeti az író a veszedelem, hogy agyonlövik vagy felakasztják a politikai magatartása miatt, de lesújtja, tönkreteszi a közöny, amivel az a léha kis civilizáció viselkedik a komoly szó iránt. Gorkij önöknél éhen halt volna. Volt egy a sok csiripelő verébük közül kimagasló nagyságuk, Reviczky Gyula. Éhen pusztult el, s anélkül, hogy megérthette volna a nemzet. Az a bizonyos nemzet, amely most potyogtatja könnyeit: hogy mi lesz Gorkijjal? — Miért nem jut eszükbe az, hogy mi lesz néhány olyan komoly művészuikkal, aki az írás feltételeit olyan mélyen keresi, mint a mi Gorkijunk, s akit az üres és szemtelen stréberség leszorít az érvényesülés teréről? Meg a napszámos munka s az önök úgynevezett intelligenciájának teljesen értéktelen, felületes lelki élete. Kinek akarják önök megmenteni Gorkijt? Hiszen élvezni se tudnák, ha az önéké volna. Meghamisítanak a gondolkodását, rákényszerítének arra, hogy mássá legyen, mint a mi. Viceket csináltatnának vele. Hiszen önök csak hencsegnak azzal, hogy valami közük van Gorkijhoz.

Mondaná Trepov. Így képzelem én ezt itt ebben a nagy csöndben, s egy kicsit el is szomorodom rajta.

Szerkesztő úrnak öreg szolgája

Pusztá-Szent-Telek, 1905. febr. elején

Idősb Fazekas Mihály gazdálkodó
Közl.: Rejtő István